

Александар М. Матерић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

О ИДЕОЛОШКОМ ЧИТАЊУ И ТУМАЧЕЊУ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Булатовић, Борис (2017), *Оклеветана књижевност: идеолошки аспекти у критичком сагледавању српске књижевности и културе крајем 20. и почетком 21. века*, Нови Сад: Научно удружење за развој српских студија.

Књижевност је одувijek била феномен људске духовности и мисаоности који је значајно испреплетен са друштвеним, политичким, историјским, социолошким и другим аспектима људске егзистенције. Комплексан појам човјека и његовог свијета у најширем смислу тих ријечи представља само језгро књижевног, па и уопштено умјетничког стварања. Према томе, иако је књижевно дјело у основи аутономна творевина, није могуће приликом његовог читања и тумачења потпуно искључити сав ванкњижевни дискурс, будући да сваки књижевни текст проиходи из одређеног историјског, друштвеног, националног и језичког реалитета којим је, у незнатној, знатној или великој мјери одређен и подстакнут. С тим у вези, нарочито су савремене књижевне студије усмјерене ка препознавању и тумачењу веза између књижевног дјела и његовог контекста, при чему крајњи резултат оваквих анализа најчешће представља откривање идеолошких интенција самог писца. Према је у принципу овај приступ тумачењу књижевног дјела смислен и у неким анализама доводи до значајних и корисних закључака, постоји озбиљна опасност да се он претвори у радикално ванкњижевно, неопозитивистичко сагледавање књижевног дјела, политички и идеолошки обојено, а управо је могућност тенденциозног идеолошког тумачења књижевног дјела често и основни разлог због којег се истражује однос дјела и друштвеног контекста, и у тим ситуацијама прије би се могло говорити о идеологизацији књижевног дјела него о његовом тумачењу.

Идеолошка, тенденциозна тумачења дјела српске књижевности истражује нова књига Бориса Булатовића - *Оклеветана књижевност: идеолошки аспекти*

¹ Аутор је магистранд на Филолошком факултету у Бањој Луци. Имејл-адреса: aleks.materic@gmail.com.

у критичком сагледавању српске књижевности и културе крајем 20. и почетком 21. века. Аутор књиге, редовни члан Америчког удружења за развој славистичких студија, Британског друштва за славистичке и источноевропске студије, предсједник Научног удружења за развој српских студија и главни уредник часописа *Serbian Studies Research*, у својој књизи доноси исцрпан преглед критичких текстова који се реферишу на тумачења дјела српске књижевности са становишта односа књижевних текстова и идеологије која се наводно ишчитава из њих. Методологија ове студије нарочито је плодотворна, будући да подразумијева експлицитно навођење мјеста из критичких текстова која недвојбено осликавају тенденциозан приступ књижевном дјелу и хтијење да се оно (а тиме и његов аутор) доведе у везу с одређеном идеологијом која је негативно интонирана, а затим и дубљу анализу критичког текста, што доводи до његовог деконструисања и демаскирања, при чему се открива изразита идеолошка обојеност саме критике. Дакле, ова књига упућује на исходишта критичког 'клеветања' српске књижевности, али и на позадину, тј. узроке таквих тумачења, иза којих се препознаје идеологија непријатељски настројена према српском народу, а самим тим и српској књижевности.

Прво поглавље књиге, *Основна обележја и идеолошке претпоставке политичког вредновања српске књижевности од краја 20. века (9–25)*, јесте својеврстан увод којим се сугерише општи идеолошки контекст у којем долази до тенденциозног тумачења српске књижевности. Аутор истиче да су политичке околности с краја 20. стољећа кључни фактор који иницира идеологизовано критичко промишљање о српској књижевности. То је, наиме, турбулентан период краха Југославије и конституисања озбиљне међунационалне тензије која је убрзо прерасла у оружани сукоб. Ако се узме у обзир да доминантно мишљење Запада као главне кривце за рат деведесетих година 20. вијека наводи Србе, којима су, такође, пришивени и геноцидни атрибути, јасно је да у том контексту књижевност може постати плодно тло за пропагирање, утврђивање и доказивање српске кривице, уколико се књижевна дјела сагледавају с идеолошким тенденцијама, што је чест случај у западној критици, али и у несрпским критичким текстовима на подручју бивше Југославије. Б. Булатовић истиче битну претпоставку критике која је склона 'клеветању' српске књижевности - она углавном занемарује естетске вриједности дјела и доминантно истражује (боље рећи учитава) идеолошке елементе у књижевном тексту. У том смислу аутор уочава да „у овој критици - у највећем броју примјера - није реч о упућивању прекора због самог присуства идеолошке компоненте у српској књижевности, него о критици конкретног, одређеног идеолошког

или политичког става (неусаглашеног са званичном политиком 'Запада') препознатог код неког аутора, уз имплицитно сугерисање (понекад и експлицитно наметање) потребе за исправним политичким ставом српског писца у његовом делу" (15). Управо је потенцирање идеолошке заблудјелости (према идеолошким мјерилима Запада) неких српских писаца и крајњи циљ овако устројене критике, што ствара бинарну валоризацију српске књижевности, при чему се она дијели на „'негативну' (неподобну) и 'позитивну' (политички релевантну, чија евентуална естетска важност происходи из политичке)" (25). Из овога закључка јасно је с колико се критичке тенденциозности тумачи и колико се ирелевантних чинилаца узима у обзир приликом вредновања појединих дјела српске књижевности у оквиру идеолошки и политички обојених књижевнокритичких текстова.

Друго поглавље књиге - *Андрићево књижевно дело као израз пишчеве 'анти-муслиманске тенденције' и 'великосрпске идеологије'* (27–220) говори о специфичном тумачењу Андрићева опуса са становишта доминантне муслиманске рецепције, кроз коју провијава у већој или мањој мјери изражено виђење Андрића као антимуслиманског писца и идеолога великосрпске хегемоније. Такође, на почетним странама поглавља аутор помиње и тумачење Андрићева дјела са позиције „новог реализма”, конкретно у тумачењима Ђорђа Јовановића и Велибора Глигорића, који перципирају Андрићев реализам као 'привидан', што његово дјело удаљава од објективне истине којој су писци и присталице овог правца тежили, тако да су и они, још у раздобљу између два свјетска рата, негативно оцјењивали Андрићев књижевни рад. Међутим, како то већ наслов сугерише, тежиште је поглавља на истраживању и сагледавању муслиманске (касније бошњачке) књижевне критике која у први план истиче слику муслимана у Андрићевим дјелима, на основу чега се индуктивно изводе закључци о идеолошким интенцијама самог писца. Још од шездесетих година 20. вијека и текста Шукрије Куртовића - „На Дрини ћуприја и Травничка хроника од Иве Андрића у свјетлу братства и јединства” отпочиње деградирање Андрићева дјела односно његове личности од стране муслиманске књижевне критике. Почев од Куртовићева текста па све до зборника „Андрић и Бошњаци” из 1999. године, Б. Булатовић наводи имена више муслиманских аутора који су током 20. стољећа идеолошки тенденциозно (углавном промуслимански и антисрпски оријентисано) писали о Андрићу и његовим дјелима: Адил Зулфикарпашић, Мустафа Мулалић, Мухамед Филиповић, Мухсин Ризвић, Есад Дураковић и други. Иако је велик број књижевнокритичких текстова који на овај начин тумаче књижевну мисао Иве Андрића, сви они почивају на

истој идеолошкој матрици, што аутор успјешно уочава. Наиме, с једне стране, критизирањем Андрићева дјела у вези са сликом босанских муслимана која се у њима налази, а која је, по њима, смишљено негативно обојена (Андрићу замјерају изражену девијантност ликова који припадају исламском свијету, али и поистовјећивање домицилног муслиманског живља са Турцима, без обзира на то што је тај поступак Андрић смислено објаснио), из чега закључују да је Андрић био горљиви исламофоб и разарач тзв. јединствене босанске нације, док са друге стране, његову исламофобију сматрају посљедицом српског хегемонизма, који је, по њиховом мишљењу, идеолошки кредо читавог његовог стваралаштва. На овом је темељу, нарочито након грађанског рата, изникла оштра осуда Андрића као директног идеолога геноцида, који је својим стваралаштвом дао легитимитет истребљењу муслиманске односно бошњачке нације. Аутор објашњава да Адил Зулфикарпашић „не само да Андрићевим романима импутира злоћудни идеолошки утилитаризам, односно нечасну тежњу аутора да његово књижевно дело задобије ванкњижевну улогу у оправдавању ратних покоља, него сматра и то да су романи *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника* писани са иницијалном политичком намером писца, као 'покушај стварања алибија' за масовне злочине над босанским муслиманима" (52). На истом или сличном принципу о Андрићеву дјелу промишљају и остали наведени аутори, при чему су текстови Мухамеда Филиповића „Босански дух у књижевности - шта је то?" односно Мухсина Ризвића „Са страна замагљених" имали најснажнији утицај на канонизовање Андрића као антимуслиманског, исламофобног писца и српског националисту. Све поменуте тенденције у вези са негативним тумачењем Андрићева лика и дјела свој систематичан преглед и цјеловит израз добиле су у зборнику „Андрић и Бошњаци", који је настао као резултат научног скупа „Дјело Иве Андрића у хисторијском и друштвеном контексту", одржаном у Тузли 1999. године. Аутор сажима суштину самог зборника, али заправо и свих других текстова који се на сличном принципу односе према Андрићу: „Оцене научног доприноса зборника *Андрић и Бошњаци* разумевању Андрићевог дела, иако нису бројне, сагласне су – уколико се, наравно, изузме рецепцијски тип критике коме припада овај зборник – да је, на примеру већине текстова, реч о неутемељеном идеолошком приступу Андрићевој литератури, са унапред замишљеним циљем анализе – да се оснаже слика о писцу као великосрпском идеологу и особи без моралног интегритета, а затим и о његовом делу као неподобном, руковођеном нескривеном мржњом према исламу и прегнантном политичким значењима која су претећа и кобна по егзистенцију Бошњака" (148). Међутим, оваква тумачења нису заустављена

ни у 21. вијеку, штавише, она су добила додатни замах текстовима Јасне Шаммић, Иве Банца, Енвера Казаза, а нарочито књигом Русмира МахмутѠехајића - „Андрићевство: против етике сјећања”, објављеном 2015. године. Б. Булатовић наводи да МахмутѠехајићев појам „андрићевство” подразумијева „појаву некритичке глорификације и политичке употребе писца, односно ’табуизираниности приповједачке умјетности Иве Андрића’ и њеног штићења од било каквих критика које би указивале на праксу њеног коришћења за пристајања уз лаж и за посљедична вређања, прогоњења и убијања људи” (158). У суштини, Булатовић темељно сагледава генезу и развој ’антимуслиманске’ рецепције Андрића, из чега редовно изводи релевантне закључке за уочавање идеолошке тенденције таквих критика. Помињу се и примјери идеолошког сагледавања Андрићева дјела од стране српске критике као и неких страних тумача, што доказује да аутор није пристрасно приступао сагледавању књижевнокритичког ’клеветања’ пишчевог опуса.

За разлику од Андрићеве идеолошки условљене рецепције, која обухвата углавном муслиманске, тј. бошњачке критичаре, Његошево дјело (тачније његов „Горски вијенац”) постало је предмет првенствено страних тумача књижевности који су у ништа мањем обиму у односу на претходно спомињане критичаре били склони идеолошким читавањима и ванлитерарним манипулацијама дјелом. О томе говори наредно поглавље књиге - *Горски вијенац Петра II Петровића Његоша као непосредан ’позив на геноцид’ и ’трајна схема етничког чишћења’* (221–320). Као што се из наслова да увидјети, у вези са идеолошким тумачењем Његошевог „Горског вијенца” најчешће се појављује одредница „геноцид”, која је у највећој мјери одређена политичким и идеолошким тенденцијама аутора текстова, при чему редовно, баш како је то случај са тенденциозним тумачењем Андрићева дјела, естетска и литерарна вриједност дјела остаје потпуно искључена из тумачења. Аутор, стога, већ на почетку истиче да су „главни заговорници оваквог виђења ’геноцидне’ природе српске литературе неслависти, односно они изучаваоци балканских и јужнословенских тема чије уже области научног рада спадају у домен историографије, политикологије, социологије или упоредних истраживања религије. На природу овакве ванкњижевно условљене валоризације српске књижевности такође смо указали: у студијама у којима аутори настоје да преузимајући увиде из већ успостављених идеолошких парадигми у владајућем глобалном политичком и медијском дискурсу – узроке југословенских ратних сукоба из 1990-их година вежу за појам српске кривице и одговорности (која се пројектује и у прошлост, на целину међунационалних односа на Балкану), трага се

за ‘доказима’ из пређашњег времена (19. и прве половине 20. века) који би потврђивали постојање замашног историјског континуитета у динамици развоја великосрпског национализма” (321). Дакле, Његошев „Горски вијенац” не само да се тумачи са изразито идеолошког становишта, већ је и предмет студија које немају никакву везу са књижевнокритичким дискурсом. Тако су текстови аутора као што су Мајкл Селс, Гери Филипс, Тим Џуда, Бранимир Алзуновић, Џорџ Шепер, Александар Гринавалт и Јасна Балорда показатељи до каквих закључака може довести методолошки ирелевантно тумачење књижевног дјела, нарочито ако је оно идеолошки генерисано. Заправо, ријеч је, како аутор истиче, о антисрпској политичкој пропаганди произашлој из западњачке идеологије, с циљем да се Срби, њихов менталитет, традиција и политичке тежње представе као главни виновници за слом Југославије и грађански рат који је потом услиједио, при чему се непрестано истиче постојање хегемонистичког великосрпског ‘пројекта’ са геноцидним примјесима, који је, како истичу, добрим дијелом осмишљен и назначен управо у Његошевом „Горском вијенцу”. „Према оваквим схватањима (која су и бројна и учестала, и служе се идентичном аргументацијом) српске политичке и културне традиције из последња два века, у поменуте ‘пројекте, осим докумената политичке провенијенције – Гарашаниновог *Начертанија* (1844), меморандума Васа Чубриловића о иселавању Албанаца (поднетог влади Милана Стојадиновића у марту 1937. године), списа *Хомогена Србија* Стевана Мољевића (1941), те *Меморандума САНУ* из 1986. године – сврставају се (у литератури овог типа се то чини готово по правилу) чланак Вука Караџића *Срби сви и свуда*, Његошев *Горски вијенац*, неретко и делови српске епске народне поезије” (224). Суштински, радикална идеологизација тумачења дјела као и његово недовољно познавање, практично неразумијевање, доводи до конституисања оваквих и сличних закључака који из темеља деградирају и преосмишљавају суштину Његошевог „Горског вијенца”.

Четврто поглавље књиге - *Српски писци и одговорност за ‘књижевно урушавање Југославије’* (321–423) наставља се на раније уочене идеолошке матрице које српску књижевност посматрају као инструмент за политичку и идеолошку антисрпску пропаганду. Највећи дио одјељка посвећен је иностраној рецепцији Павићевих романа „Хазарски речник” и „Унутрашња страна ветра”, будући да је Павић био добро познат изван српског говорног подручја и да је првобитно позитиван критички суд о његовим романима радикално измијењен на Западу након конституисања антисрпске пропаганде и неких ‘неадекватних’ изјава самог писца. У вези с тим, Б. Булатовић истиче да „испра естетски вид

рецепције праћен блиставим и 'безрезервно похвалним' оценама неретко изрицаним у 'панегеричком тону' наједном – након избијања рата у бившој Југославији и објављивања неколико Павићевих интервјуа и есеја у којима говори о угрожености цивилизације православног хришћанства и актуелном фобичном политичком и медијском третману Срба – умногоме уступа место острашћеној и политичким мотивима руковођеној критици која Павићев романескни опус сагледава као књижевни израз великосрпског национализма и антијугословенства” (343). И у оквиру овог поглавља аутор доминантно наводи текстове страних тумача српских књижевних дјела - Рајнхарда Лауера, Сибиле Крамер, Дуње Мелчић, Аниде Бремер, Е. Б. Вахтела, Аненке Пухар и Енвера Казаза, који, суштински, с тумачима Његошева „Горског вијенца” имају истовјетан приступ књижевном дјелу. Поред Павићевих романа, под њиховом идеолошком критичком лупом нашла су се и нека друга дјела српске књижевности: „Тимог mortis” С. Селенића, „Вазнесење” В. Лубарде, „Нож” В. Драшковића, „Голубњача” Ј. Радуловића, па чак и „Бакоња фра Брне” С. Матавуља. Без обзира на то о којем је дјелу ријеч, идеолошки заснована критика дјелује на истом принципу - књижевно дјело вреднује се искључиво кроз призму унапријед задате подобности односно неподобности његовог садржаја или пишчеве личности. Аутор то експлицитно наводи, пишући да „кључни критеријум дистинкције заправо представља степен усаглашености са западним интересима: у складу са тим, заштита од руског (или српског) утицаја или хегемоније задобија левичарски карактер, док опирање америчкој хегемонијалној политици предодређује и третман оваквог наступања као неминовно десничарског (у значењу 'националистичког'), за шта сматрамо да није неопходно наводити примере из најновије европске и светске историје” (423).

Посљедњи дио књиге представља поглавље *Appendix: Јован Скерлић и актуелизујућа рецепција његових политичких идеја у антрополошком и историографском дискурсу* (425–437). Њиме аутор оспорава идеолошку блискост 'европејских' ставова интелектуалаца окупљених око идеје 'Друге Србије' и Скерлићевих интелектуалних схватања појма модерности и европеизма. Иако присталице 'Друге Србије' често поистовјећују своје идеолошке тежње са Скерлићевим, Булатовић истиче да они „чине сасвим супротно од Скерлића: они се – у духу којем драстично опонирају аутентични постколонијални критичари – руководе западним представама о 'Другом' као релевантном имаголошком обрасцу (и то на примеру перципирања сопственог народа)” (434).

Ова књига јединствена је синтеза идеолошки условљеног тумачења српске књижевности која доприноси расвјетљавању генезе и развоја њене 'оклевета-

ности'. Извјестан је огроман труд који је Борис Булатовић уложио у ову студију, а најбољи показатељ тога јесте чак 1.670 наведених фуснота (!), што доказује да је аутор послу приступио детаљно, са жељом да тематски оквир студије до танчина истражи. Резултати, стога, нису изостали; Б. Булатовић суштински је разоткрио природу идеолошки засноване књижевне критике која говори о дјелима српске књижевности. Аутор је показао у којој мјери идеолошко тумачење књижевног дјела, ослоњено првенствено на нелитерарне чиниоце, доприноси његовом вредновању, односно у којој мјери сама књижевна критика може постати инструмент за реализовање политичких, идеолошких циљева. Поред тога, треба истаћи научност и објективност студије, посебно имајући у виду њен деликатан предмет. Ауторов глас који би сугерисао субјективност пригушен је, умјесто тога, акценат је стављен на истицање и анализирање мишљења оних критичара који су на идеолошки пристрасан начин промишљали о српској књижевности. Овом књигом Бориса Булатовића српска наука о књижевности добила је дјело које свестрано сагледава однос идеологизоване књижевне критике и српске књижевности, а тај однос свакако је вриједан истраживања, нарочито ако се има у виду колико је идеолошко тумачење српске књижевности и даље активан приступ.